

УДК 343.19

Урсуляк О. В., викладач ВСП «Чернівецький юридичний коледж НУ «ОЮА»»

Питання судів присяжних на шпальтах журналу «Життя і право» 30-х рр. ХХ ст.

У статті досліджено погляди українських правознавців на питання судів присяжних, відображені в журналі «Життя і право» 30-х рр. ХХ ст. Проаналізовано наукові праці Л. Ганкевича, А. Горбачевського й інших авторів, в яких висловлювалася підтримка цьому демократичному правовому інституту. Висвітлено зв'язок наукових дискусій щодо судів присяжних і практики державно-політичного життя Польської держави.

Ключові слова: суд присяжних, «Життя і право», Польща, українські правознавці, наукова дискусія.

В статье исследованы взгляды украинских правоведов на вопрос судов присяжных, отраженные в журнале «Жизнь и право» 30-х гг. XX в. Проанализированы научные труды Л. Ганкевича, А. Горбачевского и других авторов, в которых выражалась поддержка этому демократическому правовому институту. Освещено связь научных дискуссий в отношении судов присяжных и практики государственно-политической жизни Польского государства.

Ключевые слова: суд присяжных, «Жизнь и право», Польша, украинские правоведы, научная дискуссия.

In the article researched the views of Ukrainian lawyers to question juries, reflected in the journal «Life and law» 30's of the twentieth century. Scientific works of Lev Gankevych, Antin Gorbachevsky and other authors, which expressed support for this democratic legal institution, are analyzed. The relationship of scientific debate about jury trials and practice of public and political life of the Polish state is highlighted.

Key words: trial by jury, «Life and law», Poland, Ukrainian lawyers, scientific discussion.

Постановка проблеми. Перспектива інтеграції сучасної Української держави до складу Європейського Союзу актуалізує історико-правові дослідження загальноєвропейського та власне українського досвіду державотворення та правотворчості. Важливим аспектом цих наукових пошуків є вдосконалення судової влади в Україні на базі результатів відповідних досліджень. Особливий інтерес у даному контексті викликає демократичний правовий інститут суду присяжних, який на різних етапах історії відіграв вагомий роль у правовому розвитку більшості європейських держав. В історії українського права він теж мав важливе значення, тому дослідження цього питання має достатню перспективу з огляду на потреби реформування суду присяжних у сьогоденні.

Аналіз останніх публікацій. Історико-правові особливості становлення та розвитку інституту суду присяжних в Україні перебували в центрі наукових інтересів І. Русанової, Н. Тернавської, О. Середи, О. Сидорчука та ін. Натомість західноукраїнські землі в контексті суду присяжних фрагментарно розглядалися авторами, які досліджували суміжні теми – В. Кульчицьким, В. Лемаком, М. Никифороком, О. Кондратюком, І. Гловацьким, О. Липитчук, І. Торончуком та ін. Відтак можемо констатувати наявність прогалини в українській історико-правовій науці в питанні генези та діяльності суду присяжних на західноукраїнських землях.

Метою цієї статті є розкриття одного з аспектів цієї наукової проблеми – обговорення питання судів присяжних на шпальтах журналу «Життя і право» у 30-х рр. ХХ ст., що мало прямий вихід на тогочасну практику державно-політичного життя та діяльність законодавчого органу Польської держави.

Виклад основних положень. «Життя і право» був правничим щоквартальним часописом, органом Союзу українських адвокатів у Львові, а з травня 1929 р. — і Товариства українсько-руських правників. Він виходив у Львові з липня 1928 р. по червень 1939 р. (44 випуски). У часописі «Життя і право» публікувалися теоретичні та практичні статті, інформація про нові закони та рішення Найвищого суду в цивільних і кримінальних справах Польщі, матеріали про діяльність Товариства українсько-руських правників, Союзу українських адвокатів і Термінологічної комісії при НТШ, створеної у травні 1936 р. для вдосконалення національної правничої термінології та бібліографічні огляди. На шпальтах журналу з ґрунтовними публікаціями виступали відомі українські правознавці (як правило, галичани) С. Баран, М. Волошин, Л. Ганкевич, М. Глушкевич, А. Горбачевський, Є. Давидяк, С. Дністрянський, Ю. Заяць, М. Каратницький, К. Левицький, Я. Левицький, О. Надрага, А. Павенський, Я. Падох, Р. Перфецький, В. Старосольський, А. Яковлів та ін. [1, с. 435]. Отож, «Життя і право» стало основним плацдармом українських правників, що проживали на теренах Польської держави, для висловлення власної позиції щодо державно-правових питань рідною мовою. Тому й не викликає подиву те, що на його сторінках в 30-х рр. ХХ ст. тривали гарячі дискусії з приводу інституту судів присяжних.

Нагадаємо, громадський чинник від найдавніших часів займав вагоме місце в судочинстві західноукраїнських земель. У часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави суспільство реалізовувало судову функцію головним чином у вервних судах (органах територіальних громад). В умовах Польського королівства та Речі Посполитої представники суспільства здійснювали судочинство як у селах (копні, зборові й ін. суди), так і в містах (лавничі суди). На початках анексії західноукраїнських земель Австрією при вїйтах у сільських судах діяли присяжні. Перша спроба запровадити класичну модель суду присяжних на західноукраїнських землях відбулася внаслідок прийняття австрійської Конституції 1849 р., однак зазнала невдачі вже у 1952 р. внаслідок прийняття відповідного закону. Повернення до реалізації цієї ідеї відбулося вже на підставі Конституції 1867 р., а в 1869 р. було прийнято спеціальний закон про суди присяжних. З того часу присяжні стали важливим елементом судочинства всієї Австро-Угорщини та західноукраїнських земель зокрема [2, с. 71-74].

Після буремних подій 1918-1920 рр. суди присяжних австрійського зразка продовжували діяти в Галичині уже в складі Польської держави. Ст. 83 Конституції Польщі 1921 р. передбачила функціонування судів присяжних на території усієї держави [3, с. 61]. Однак 30-х рр. ХХ ст. політичні діячі тогочасної Польщі щоразу намагалися ліквідувати цей правовий інститут у Галичині. Це породжувало цікаві науково-практичні дискусії, до яких активно долучилися українські правознавці, публікуючи відповідні статті на шпальтах журналу «Життя і право». Особливу активність у цьому напрямі проявили А. Горбачевський і Л. Ганкевич.

У 1932 р. в журналі «Життя і право» була опублікована стаття українського адвоката та політичного діяча Л. Ганкевича (1883-1962) «Чи усунути суди присяжних?». У ній він звернув увагу, що суди присяжних зародилися у ХІІІ ст. в Англії, у 1791 р. були запроваджені революційною владою Франції, від якої поширилися на більшість держав континентальної Європи [4, с. 24]. Однак проти цього інституту вступив суддя Найвищого суду Польщі та секретар Кодифікаційної комісії С. Раппапорт, який обстоював думку, що в Польщі немає традиції судів присяжних [5].

У відповідь Л. Ганкевич навів кілька фактів діяльності судів присяжних на польських землях, які перебували в складі Австрії та Німеччини, що доводило наявність польської

традиції судів присяжних, процитував французьких правознавців, що схвально характеризували суд присяжних. Він заявив, що скасування суду присяжних є кроком до диктатури подібно до того, як Б. Муссоліні скасував суди присяжних в Італії. Звідси Л. Ганкевич дійшов до висновку: «Провідною ідеєю судів присяжних є те, що навіть коли в державі є новітнє законодавство, що найбільш відповідає вимогам часу, навіть тоді державі потрібні суди присяжних для розгляду справ про деякі злочини. Такі злочини, як політичні злочини, що постають з ідейних мотивів, де руки суддів є безсилимими з мертвою буквою закону. У цих справах суддею повинно стати сумління, а саме сумління громадянське» [4, с. 26-27].

У зв'язку з цими роздумами Л. Ганкевич поставив питання «Чи ми, українці, маємо бути ворогами, чи приятелями інституту судів присяжних?», на він дав відповідь про потребу підтримки судів присяжних українцями, однак з умови проведення їх реформи. Український адвокат пропонував ліквідувати майновий ценз і поставити вимогу знання присяжними української мови. Також він наголошував на потребі постійного представлення на лаві присяжних представників трьох найчисленніших національних груп тогочасної Галичини – українців, поляків і євреїв [4, с. 28-29].

У наступному номері журналу «Життя і право» за 1932 р. містилися стаття «Ще в справі судів присяглих» під криптонімом А. Г., у якій містився огляд наукових подій і думок європейських учених щодо інституту судів присяжних. У ній розповідалося, що в квітні 1932 р. у Палермо відбувся III Міжнародний конгрес кримінального права, одне з головних питань якого були суди присяжних. Як наслідок, у Європі появились нові праці в цій галузі. Зокрема, бельгійський професор Р. Шуйд зазначав: «Свобода преса та інститут судів присяжних є основними справами нашого суспільства – почесь для них у Бельгії майже містична». Італійський правознавець Е. Феррі у книзі «Кримінальна соціологія» висловив таку позицію: «Позитивна школа мусить жадати утримання судів присяжних для політичних і суспільних злочинів, а усунення їх при звичайних злочинах, після радикальної реформи в напрямку незалежності та достатньої кваліфікації суддів». Польський професор С. Раппапорт і голова Найвищого суду Польщі А. Могільницький обстоювали потребу ліквідації судів присяжних. Натомість польський доктор права Л. Бросс у журналі «Glos adwokatyw» заперечив їх аргументи та запропонував, щоб колегії присяжних формувати з представників науки, мистецтва, літератури та освіти, а також окремих представників публічної служби [6, с. 38-39].

Пропозиції С. Раппапорта та інших противників суду присяжних не отримали належної підтримки на початку 30-х рр. XX ст., проте 21 січня 1937 р. Рада Міністрів Польщі затвердила законопроект про зміни в устрої загальних судів і кримінального провадження, в якому серед іншого було передбачено ліквідацію судів присяжних у Польщі. Міністр юстиції подав цей законопроект на розгляд Сейму. Цю подію прокоментував на шпальтах журналу «Життя і право» Л. Ганкевич, який гаряче спростовував, що польські та українські адвокати ставали на захист інституту суду присяжних задля власної вигоди і з корисливих міркувань [7, с. 35].

У першому читанні згаданого законопроекту Сейм відправив його на розгляд сеймової комісії з правових питань, яка 27 лютого 1937 р. мінімальною більшістю голосів постановила скасувати суди присяжних. На пленарному засіданні Сейму депутат Р. Щепанський висловив думку, за якою Польща постала перед вибором чи скасувати суд присяжних у Малопольщі в т. ч. й Галичині, чи поширити чинність цього правового інституту на всю Польщу [7, с. 36]. Очевидно, тогочасна Польща не

була готовою впровадити суд присяжних на всій своїй території (він діяв тільки на колишніх землях Австро-Угорщини), а тому поставила перед собою завдання скасувати його там, де він функціонував, тобто у Малопольщі включно з Галичиною.

Активним захисником суду присяжних у Сеймі став Е. Зоммерштайн, який заявив: «Йде мова не про затримання чужої інституції, але про те, що Польща хоче ліквідувати інституції, що діє в усьому культурному світі. Цю інституцію в Малопольщі ніколи не відчували накиненою чужинцями, але має славу репутацію і борці за незалежність Польської держави неодноразово знаходили захист у судах присяжних... Інституція ця не є чужою і такою її не вважала польська нація в хвилину відродження своєї держави» [7, с. 38]. При цьому депутат мав на увазі безапеляційне затвердження ст. 83 у тексті Конституції Польщі 1921 р., в якій йшлося про суд присяжних як загальнодержавний інститут.

На засіданнях Кодифікаційної комісії у Варшаві лише 2 її члени проголосували за поширення суду присяжних на всю Польщу, а 7 – за повне скасування цього інституту. В цьому контексті було конкретизовано і європейську практику щодо діяльності судів присяжних. Зокрема, за даними Кодифікаційної комісії станом на 1937 р. суди присяжних були відсутніми в Югославії, Болгарії, Люксембурзі, Голландії, Данії, Литві, Латвії, Естонії, Туреччині, Угорщині, Португалії й Італії (скасовані за правління Б. Муссоліні). У Німеччині, Австрії, Швейцарії, Швеції, Фінляндії та Росії діяли аналоги судів присяжних (суди шиффенів, суди народних засідателів тощо). Певні національні особливості мали суди присяжних Франції та Бельгії. Класичний варіант суду присяжних функціонував у тогочасній Європі тільки в Англії, Румунії, Іспанії, Норвегії та Греції [7, с. 41]. Ця статистика дозволяла Кодифікаційній комісії більш впевнено мотивувати скасування судів присяжних у Польщі.

Попри значну зацікавленість польської влади міжвоєнного періоду в питанні ліквідації судів присяжних, згаданий урядовий законопроект не отримав належної підтримки у Сенаті, який на своєму засіданні 16 березня 1937 р. проголосував проти скасування судів присяжних. Причому голосів на його підтримку було несподівано мало, адже більшість політичних сил усім складом головували проти: консерватори на чолі з Радивілом і Дідушицьким, соціалісти на чолі з Боровським, українці на чолі з А. Горбачевським, євреї на чолі зі М. Шором [7, с. 42]. Ця велика перемога демократичних сил (як польських, так і українських), на жаль, тривала недовго, адже в 1938 р. під тиском уряду парламент Польщі все ж таки прийняв закон про скасування судів присяжних [8, с. 344].

Відстоювання правового інституту суду присяжних на засіданнях Сенату Польщі було однією з численних заслуг українського правознавця та політичного діяча А. Горбачевського (1856-1944 рр.). Його яскраві та ґрунтовні промови, проголошені на засіданнях Сенату під час обговорення законопроєкту про скасування судів присяжних були опубліковані на шпальтах журналу «Життя і право» у 30-х рр. ХХ ст. Зокрема, у 1937 р. було опубліковано його промову «Справа судів присяглих», яка вплинула на рішення Сенату з приводу відхилення законопроєкту про ліквідацію судів присяжних. У своїй промові А. Горбачевський обстоював необхідність функціонування судів присяжних у тогочасній Польщі. Як зауважив цей правознавець, суди присяжних за його пам'яті діяли в Галичині від 1873 р. Внесений урядом законопроєкт базувався на анкетах, розісланих судам і прокуратурам, які висловилися проти судів присяжних. Натомість він мотивував потребу їх збереження багаторічним суспільним визнанням [9, с. 16].

Серед аргументів А. Горбачевського була також і резолюція Конгресу міжнародного кримінального права у Палермо, в якій зазначалося, що державам потрібно враховувати громадський фактор у кримінальному судочинстві. Згадав А. Горбачевський і працю познанського професора Боссовського «Народний чинник у карному процесі», який обгрунтовував історичними, теоретичними та практичними обставинами логіку діяльності суду присяжних: «Участь громадянського чинника у владі та бажання такої участі широкими верствами людності є додатковими чинниками розвитку суспільства. Участь у владі надає одиницям і суспільностям світогляд, якого б не могли їм дати споглядання та теоритичні міркування, а через залучення громадського чинника у дійсний організм державної влади змінюється (з користю для держави) основа і зміст поглядів народу на функціонування державних органів, а деяка недовіра і зумовлена ним негативна (осуджуюча) оцінка функціонування влади змінюється на зближення, спричинена співпрацею».

А. Горбачевський відкидав звинувачення авторів законопроекту про скасування судів присяжних у тому, що вони часто відходять у своїх рішеннях від законодавчих приписів. Такі відступи він вважав «правотворчою думкою» присяжних, яка вважається цілком допустимою в усьому світі. Він згадував випадки, коли в державах Західної Європи суди присяжних кількаразово вирішували певну правову ситуацію всупереч закону, внаслідок чого законодавча влада вдавалася до відповідних змін законів, щоб вони відповідали позиції суспільства. Серед своїх аргументів на захист присяжних А. Горбачевський вказав на російський досвід, адже після судової реформи 1864 р. суди присяжних здійснили чималий позитивний вплив на судову практику та правову систему Російської імперії [9, с. 17-18].

А. Горбачевський завершив свою промову такими словами: «я переконаний, що як довго з Конституції не буде зовсім скасована засада свободи громадянина і не виключено його особистої гідності, його цінності як людини, то так довго суди присяжних залишаться великою суспільною цінністю, та, на моє переконання, парламентарні органи повинні цю цінність охороняти», які отримали овації залу [9, с. 19].

Інша промова А. Горбачевського «За вдержанням судів присяглих» була опублікована в журналі «Життя і право» у 1938 р. Цю промову А. Горбачевський виголосив також на засіданні Сенату 24 березня 1938 р. під час розгляду нового законопроекту про скасування судів присяжних. Опоненти цього інституту скористалися сумнівною оправдальною вердикту присяжних в Краківському окружному суді при вирішенні кримінальної справи інженера К. Добошинського, вина якого підтверджувалася багатьма доказами. Відтак, уряд повторно подав законопроект про ліквідацію судів присяжних, який за таких умов отримав значно більшу підтримку, ніж минулорічний [10, с. 9]. Проте українські депутати все ж таки не мали наміру його підтримувати, про що публічно оголосив А. Горбачевський, вкотре переконуючи Сенат не ліквідувати суд присяжних, оскільки він, за його переконанням, був оплотом свободи і демократії.

Свою промову відомий український політик і правознавець завершив таким висновком: «Побоююся, що після ліквідації судів присяжних, дійде і до ліквідації парламентаризму. Доказом цього можуть послужити події, що зараз відбуваються в Італії та Німеччині. Побоююся, щоб ліквідація судів присяжних не була точкою виходу подальших дій, які можуть довести до такого стану. Ми не можемо на це піти та будемо голосувати проти проекту закону...» [10, с. 11]. Як зазначалося, протест

українських депутатів цього разу не дав бажаного результату, і суди присяжних у Польщі були ліквідовані в 1938 р.

Ще однією статтею на тематику судів присяжних, опублікованою на шпальтах журналу «Життя і право» у 1937 р., була цікава праця «Жінки й суди присяглих» української жінки-адвоката під псевдонімом Аля. Наведена стаття була продовженням дискусії з О. Люстіг-Ганицькою, розпочатої на сторінках газети «Діло». Автор відстоювала думку, що жінкам не варто займати місце в колегії присяжних, оскільки через свою емоційність вони могли б голосувати за необ'єктивні вердикти, а О. Люстіг-Ганицька вважала, що це упередженість, яка не має достатніх підстав, адже жінки в США й Англії мали право бути присяжними [11, с. 42].

Висновки. Таким чином, аналізовані статті журналу «Життя і право» 30-х рр. ХХ ст. доводять активну науково-практичну позицію тогочасних українських правознавців стосовно питання судів присяжних. Вони вважали цей інститут демократичним і необхідним українському народу для захисту його прав. При аргументації своєї позиції автори використовували цитати провідних європейських учених, узагальнення світової практики діяльності судів присяжних, а також результати власної наукової творчості. Отож, журнал «Життя і право» став трибуною української юриспруденції, яка відчувала духовну єдність із світовими правовими цінностями, до яких, безперечно, належав суд присяжних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Усенко І. Б. «Життя і право» / І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — Том 2: Д-Й. — К.: Укр. Енцикл., 1999. — С. 435-436.
2. Tomczyk R. Proces karny w monarchii Habsburskiej. Od drugiej polowy XVIII wieku do 1918 r. / Ryszard Tomczyk // Edukacja humanistyczna. — Nr. 1 (28). — Szczecin, 2013.
3. Гловацький І.Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. — Львів : Тріада плюс, 2003. — 348 с.
4. Ганкевич Л. Чи усунути суди присяглих / Лев Ганкевич // Життя і право. — 1932. — Ч. 1. — С. 24-29.
5. Rapaport E. S. Zagadnienia sadow przysiegwch w Polsce. — Warszawa 1931.
6. А. Г. Ще в справі судів присяглих / А. Г. // Життя і право. — 1932. — Ч. 2. — С. 38-39.
7. Ганкевич Л. Суди присяглих у соймі та сенаті / Л. Ганкевич // Життя і право. — 1937. — Ч. 1. — С. 33-43.
8. Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. — 564 s.
9. Горбачевський А. Справа судів присяглих (промова) / А. Горбачевський // Життя і право. — 1937. — Ч. 2. — С. 16-19.
10. Аля. Жінки й суди присяглих / Аля // Життя і право. — 1938. — Ч. 1. — С. 42-45.
11. Горбачевський А. За вдержанням судів присяглих (промова) / А. Горбачевський // Життя і право. — 1938. — Ч. 2. — С. 8-11.